

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ

У статті досліджено фразеологічні одиниці української мови із семантикою інтенсивності дії. Виокремлено фразеосемантичну групу фразеологічних одиниць із семантикою інтенсивності дії, встановлено й описано фразеосемантичні підгрупи на позначення різного ступеня вияву інтенсивності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Ключові слова: категорія інтенсивності, інтенсивність дії, фразеологічна одиниця, фразеосемантична група, фразеосемантична підгрупа.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Категорія інтенсивності, засоби її вираження в мові та мовленні протягом останніх десятиліть привертають увагу багатьох вчених. В українському мовознавстві категорії інтенсивності присвятили свої дослідження В. Русанівський, І. Вихованець, К. Городенська, О. Безпояско, В. Барчук, О. Попенко. Фразеологічні одиниці виконують роль слова і є еквівалентом морфологічної одиниці, значення якої виражають. На граматичному рівні фраземи виконують роль словоформи. Тож фразеологізми є окремим типом одиниць зі специфічними граматичними функціями і виражають усі властиві словоформам граматичні ознаки.

Об'єктом нашого дослідження є фразеологічні одиниці як грамеми. Джерельною базою праці є фразеологічні одиниці, дібрані методом суцільної вибірки із фразеологічного словника української мови [див.: 12, 13], які є еквівалентами дієслів, що виражають семантику інтенсивності. Аналіз ґрунтується на характеристиці функціонально-семантичної природи та граматичних ознак дієслова, імплікованих у структурі фразеологізмів.

Аналіз досліджень проблеми. Категорія інтенсивності є виявом загального значення квантитативності та властива дієсловам в межах граматичних ознак категорії інтервалу. Різні семантичні групи фразеологізмів вивчалися багатьма дослідниками, зокрема: фразеологізми на позначення кількості І. Джочкою [5]; фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності Д. Ігнатенком [7]; фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної оцінки дії О. Трофімовою [10]; фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності Л. Дідун [4].

Метою статті є встановлення та опис фразеосемантичних підгруп (ФСП), які виражають значення інтенсивності дії. В опрацьованому матеріалі ми добирали фразеологізми, які мають виражене кількісне некрратне значення. При цьому фразеологічна одиниця нами аналізується як еквівалент однослівної грамеми, адже «показником і носієм значення посилення слугує не який-небудь окремий компонент фразеологізму, а фразеологізм у повному обсязі» [9, с. 29].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю: недостатні, помірні, достатні, надмірні дії. Семантика інтенсивності контамінує з іншими значеннями інтервалу, зокрема кратністю, оскільки кратність є базовою семою квантитативності.

Це об'єктивно, бо значення інтенсивності є зовнішньою ситуативною ознакою дії й виступає в семантиці предиката факультативно, тобто орієнтоване на ускладнення базової ітеративної, тобто кратної, семантики дієслова [1, с. 140-169]. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, наприклад, недостатню інтенсивність універсально виражає подвійний префікс *недо-*, водночас функціонально-семантичне значення інтенсивності дії зорієнтоване і на синтаксичний рівень.

В українській лінгвістиці запропоновано в найбільш узагальненому вигляді систематизацію української фразеології, яка передбачає розподіл усіх фразеологічних одиниць між трьома фразеотематичними групами (ФТГ) («Людина», «Абстрактні відношення і поняття», «Природа»), які в свою чергу поділяються на фразеосемантичні поля (ФСП) [11, с.53]. Фразеотематична група «Абстрактні відношення і поняття» включає такі фразеосемантичні поля (ФСП): «Можливість», «Простір», «Кількість», «Якість» [11, с.55]. Фразеосемантичне поле «Кількість», як зазначають автори «Фразеології сучасної української мови», об'єднує варіантно-синонімічні групи «дуже багато» і «дуже мало» [11, с.55]. На думку І. Джочки, «більш детальну семантичну класифікацію аналізованих фразеологічних одиниць подає С. Кравцова. Вона визначає, «фраземи, які передають значення кількості «виражають різноманітні кількісні відношення: 1) повну відсутність (когось) чогось – «(нікого) нічого нема»: *ні макової росини*; 2) абсолютну кількість – «абсолютно всі (все)»: *усі як один*; 3) точно визначену кількість, відповідну певному числу – «13»: *чортова дюжина*; 4) точно визначену кількість, відповідну потрібній – «стільки, скільки треба»: *ні більше, ні менше*; 5) надмірну кількість – «надто багато»: *лопатою не перевернеш*; 6) достатню кількість – «багато»: *скільки сягає око*; 7) недостатню кількість щодо необхідної – «менше, ніж треба»: *крапля в морі*; 8) взагалі недостатню кількість – «мало, дуже мало»: *як кіт заплакав...»*» (див.: [5]).

Матеріалом для дослідження обрано ФО, які об'єднані спільною семою «інтенсивність дії» і можуть бути виділені в окрему фразеосемантичну групу (ФСГ). Вважаємо доцільним у межах цієї групи на основі диференційних сем (недостатності, помірності, достатності, надмірності) досліджувати одиниці поділити на чотири різновиди: ФО недостатності дії, ФО помірності дії, ФО достатності, ФО надмірності, в кожному з яких охарактеризувати фразеосемантичну підгрупу (ФСП). На перший погляд, аналізовані фразеологічні одиниці об'єднуються на основі архісеми інтенсивності дії. Але при цьому можна виділяти ряди фразеологізмів, які мають певні семантичні відтінки, виходячи з того, що «семантична спільність, на основі якої ґрунтується фразеологічна синонімія, не означає, що фразеологічні одиниці синонімічного ряду є тотожними, адекватними. Об'єднуючись спільними значеннями, фразеологічні синоніми різняться синтаксичними відтінками» (див.: [5]). Ми подаватимемо спершу ті ФО, які є еквівалентами дієслова, а згодом ті, що входять до дієслівних комплексів із семантикою інтенсивності.

I. ФО, які позначають надмірність дії є найбільш продуктивним різновидом у кількісному плані. Серед ФО на позначення надмірності дії можна виділити такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО із такими різновидами значень:

1) «наддостатня старанність, ретельність при виконанні дії»: *пнутися із шкіри; брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс); не чути (рідко не почувати, не відчувати) землі [під собою (під ногами)]*. 2. з дієсл. руху; *не чути (не відчувати) ніг (під собою)*. 1. з дієсл. руху.; *крутитися як білка в колесі; давати / дати волю ногам; летіти на крилах; на повну силу, з дієсл.; кипнем (кипенем) кипіти; аж дим іде з дієсл.; аж пил курить з дієсл.; як (мов, ніби і т. ін.) в'юн [посолений (в ополонці, на сковороді)] з сл.*

вертїтися, крутїтися; *летїти сторч головою*, з сл. бігти, летїти, влітати і т. ін.; *аж рвати землю*; *аж іскри летять*; *аж курява з-під ніг зривається*; *аж [що й (тїльки) і т. ін.] пір'я летить*; *аж стїни (дверї, вікна) дрижать (трясуться)*; *як (мов, ніби і т. ін.) в окропі кипить*; *кипнем (кипенем) кипїти*; *аж гай гуде*; *[аж] горить (кипить) у руках (під руками)*;

2) «надмірне захоплення чимось»: *переходити / перейти между (міру, через край і т. ін.)*; *перехоплювати / перехопити через край*; *полоскатися в горїлці (у винї і т. ін.)*; *аж за (поза) вухами (ушами) лящить (тріщить)*, з сл. їсти, уминати і т. ін. жарт; *як (мов, ніби, немов і т. ін.) не в себе*, з сл. їсти, пити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) Мартин мила*, з сл. набратися, налігатися і т. ін., зневажл.; *аж очї рогом лізуть / полізли, перев. у кого, кому*; *як (мов, ніби і т. ін.) скажений*; *ї міри (нема) немає*; *кінця немає*;

3) «наполегливо виконувати дії, долати великі перешкоди, труднощі»: *недосипати (недосипляти) / недоспати [ночей], [ї (та)] недоїдати / недоїсти [хліба (шматках хліба)]*; *рватися з шкури*; *ні (ї) рук, ні (ї) ніг не чути (не почувати, не відчувати)*; *лити (проливати) / пролити кривавий (солоний, сьомий і т. ін.) / піт*; *аж піт очї заливає*, перев. з сл. працювати, трудитися і т. ін.; *у три поти*, з сл. робити. трудитися і т. ін.; *за трьох*, з сл. працювати, робити.; *аж шкіра тріщить*; *аж ребра ходять (здухвинами)* з сл. працювати і т. ін.; *через силу*; *з усієї сили*; *з усіх жил*; *з останніх сил*; *з боєм*;

4) «доведення дії до негативного результату»: *з ніг валитися*; *відкинути / відкидати ноги (копита, ратиці)*; *надривати / надірвати пупа*; *надривати (надсаджувати) / надірвати (надсадити) сили*; *рвати / порвати жили (руки, силу)*; *вбиватися з снаги*; *вбиватися / вибитися з сил (з мочі, рідко з моці, з снаги)*;

5) «однократну миттєву дію»: *як (мов, ніби, неначе і т. ін.) обухом (обух) по голові*, з дієсл.; *з усього маху* перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін.; *з усього розмаху*; *не моргнувши (не зморгнувши) оком (бровою)*; *як (мов, ніби і т. ін.) із пожежі (з пожару)*, з сл. ускочити, влетїти і т. ін.; *у три скоки*; *як (мов, ніби і т. ін.) шалений*;

6) «довготривалість інтенсивної дії»: *гнути горба (горб)*; *брати / взяти (прийняти) на [свої] плечі*; *без пам'ятї*. 2. з сл. бігти, мчати, мчатися, летїти і т. ін.; *на всіх (повних) парах*. 1. з сл. мчати, бігти і т. ін.; *на повних (всіх) парусах*, з сл. мчати, летїти і т. ін.; *аж спотикатися*, з сл. бігти, мчати і т. ін.; *не знаючи сну й відпочинку*;

7) «голосно висловлюючись, передавати в який-небудь спосіб свої почуття, думки»: *як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний*, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін.; *нам весь (повний, у повний і т. ін.) голос*. 1. з сл. кричати і гукати, співати, звучати і т. ін.; *аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від смїху*;

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» утворюють ФО, семантика яких відрізняється нашаруванням конотативних відтінків оцінного змісту (почуття, переживання тощо). Вони позначають:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *аж іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетїли, поскакали, скакнули і т. ін.)*;

2) зміна душевного стану людини: *завити вовком*; *бити через край*; *перетліти на вугіль (на попїл)*; *серце переболїло (перегорїло, перекипіло і т. ін.)*; *душа переболїла (перегорїла, перекипіла і т. ін.)*; *кожною жилкою* з сл. грати;

3) результативний вияв волї, бажання суб'єкта: *цуцика крутити*. з сл. ганяти; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем*, з сл. крутити, вертїти і т. ін.

ФСП, що характеризує «суб'єктно-суб'єктні / об'єктні відношення». ФО цієї групи виражають інтенсивність дії у сферї:

1) «фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт/ об'єкт»: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піт) з кого; у три батоги*, з сл. гнати, бити;

2) «завдати болю, мук, страждань кому-, чому-небудь»: *списати / списувати спину (шкуру, шкіру); оббити / оббивати шкуру на кому, зневажл.; дерти шкуру (шкіру) з кого.; видирати душу з тіла*, з сл. бити, побити; *здирати (знімати, здіймати, лупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкуру (дві шкури, по три шкури, сім шкур, десяту шкуру і т. ін.); краяти ремені зі шкіри; пом'яти / м'яти боки (ребра і т. ін.); кістки цілої не оставили* 2. з сл. побити, понівечити і т. ін.; *іти смертельним боєм*, зі сл. бити і под; *іти боєм; аж іскри з очей поскакали; без милості*;

3) «емоційно-морального впливу»: *виїдати / видавити (вижати, вичавити, рідко виїсти) усі соки з кого.; допикати (дошкуляти, діймати, дозольовати і т. ін.) / допекти, (дошкулити, дійняти, дозолити і т. ін.) до живих печінок, до живого, до душі, до серця і т. ін.); надривати (насаджувати) / надірвати (надсадити) серце (душу) кому.*

Фразеологізми в межах ФСП, що позначають надмірність, можуть виконувати роль дієслова з прозорим значенням інтенсивності самостійно або у комплексі із дієсловами як квантифікатори дії. Варто зауважити, що дієслова із такими фразеологізмами утворюють функціонально і семантично неподільні комплекси. Це засвідчує структура словникової статті, адже, на відміну від прислівникових кількісних атрибутів дії, які поєднуються з необмеженою кількістю дієслів, дієслова входять до структури тільки окремих фразеологізмів, вказаних словником.

Словник подає низку прикладів, у яких прозоро виявлене значення інтенсивності, як-от: *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)*. 3. 'прискорювати ходу, дуже поспішати'. – *Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надвечір, коли добре візьмете ноги за пояс* (Козл.) [12, с.52] – вказує на швидку, раптову нестримну дію, зокрема інтенсивність бігу.; *списати / списувати спину (шкуру, шкіру)*. 'дуже бити або шмагати, залишаючи сліди від ударів'. *Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувать...Ось як списав спину (Підніма сорочку, показує)* (Кроп.) [13, с.848]; *дерти горло (горлянку)*. 1. 'з великим напруженням кричати, галасувати' [Никодим:] *Люде [люди] діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете!* (К-Карий) [12, с.232] – такі ФО характеризують результат напруженої, інтенсивної роботи – виснаження суб'єкта та порушення нормального функціонування його організму.

Досить продуктивними є коло фразеологізмів, компоненти яких поєднуються з окремими дієсловами, які вказують на дії, що іманентно виявляють здатність до інтенсифікації, наприклад: *як чорний (той) віл [у ярмі]* з сл. робити, працювати 'дуже важко, надмірно' *Ладний був до господарства її Стефан..Робив як чорний віл* (Чорн.) – аналіз подібних одиниць показує, що всі вони відображують відношення людини до праці, яке може бути і позитивним, і негативним, якщо робота є важкою; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем*, з сл. крутити, вертати і т. ін., 'у великій мірі, дуже сильно'. – *На шахту йду! – гукав Карпо дружині. – Годі мною крутити, як циган сонцем!* (Ю.Яновський) [13, с.940] – ФО на позначення цієї риси характеру мотивовані зовнішніми проявами особливостей зверхньої поведінки людини. Деякі фразеологізми репрезентовані різними комбінаціями 'інтенсивність' і 'раптовість, моментальність', що зумовлено амбівалентністю семантичної структури: з *усього маху* перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін. 'дуже сильно, щосили'. *Василь.., розпалившись, з усього маху ударив сестру кулаком по голові* (Мирний) [12, с. 481] – вказують на разовість дії і динаміку суб'єкта як результат раптової дії. Також ФО поєднуються з дієсловами інтенсивного руху *бігти, гнати, летіти, мчати*, наприклад:

без пам'яті. 2. з сл. бігти, мчати, мчатися, летіти і т. ін. 'дуже швидко, стрімко'. *От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік...і без пам'яті мчиться наосліп* (Коцюб) [13, с. 605]. Окремі одиниці типу як (*мов, ніби і т. ін.*) в'юн [*посолений (в ополонці, на сковороді)*] з сл. вертїтися, крутїтися 'дуже швидко, прудко'. *Архітектурний юнак вертївся, мов посолений в'юн* (Загреб.) [12, с. 166] – представлені різноманїтними за семантикою і структурою порівняльними конструкціями образно-метафоричного плану.

П. ФО, що позначають достатність дії кількісно поступаються ФО із семантикою надмірності дії. При цьому виділяємо кілька нашарувань на основне значення.

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які вказують на:

1) «досягнення результату для самого суб'єкта дії»: *докладати / докласти сил (зусиль, праці); сідати / сісти каменем; уганятися коло роботи; ламати голову [собі] над чим; натискати (натискувати, жати) / натиснути (нажати) на всі педалі;*

2) «дія, виконана великою мірою чи з надлишком»: *оббивати каблуки, жарт. обривати / обірвати з пуповиною; давати / дати волю ногам; до чортиків. 2. з сл. напиватися і под.; на весь рот. 2. із сл. їсти, уплітати, ковтати і т. ін.; від пуза, з сл. їсти, годувати, нагулятися і т. ін.; три мішки гречаної вовни [і (та) всі неповні]. 1. з сл. наговорити, наказати, набалакати і т. ін., жарт.; скільки душа забажає (запрагне, захоче і т. ін.); аж чуби трїщать; аж тини трїщать; у смак;*

3) «доведення дії до результату шляхом докладання зусиль»: *іти (лізти) / піти (полізти) пробоєм (на пробій); братися / взятися зубами за що; брати / взяти криком; видирати (виривати) / видерти (вирвати) зубами; скільки [є (що є)] духу;*

4) «довготривалість інтенсивної дії»: *спина не розгинається у кого; наковтатися сліз; товктися як в ступі; гору (гори) труда витрудити; вертїтися (крутїтися) на ногах; литися ливцем; як Сїрко на прив'язі 1. з сл. набїгатися, намотатися і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі), з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон.*

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність». О. Попенко зазначає, «переважна більшість дієслів зі значенням емоційного стану відображає сему інтенсивності» [8]. ФО цієї групи відображають замкнутість суб'єкта «на собі»:

1) зміну фізичного (фізіологічного) стану суб'єкта: *вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили. 3. з сл. себе; ходити / заходити ходором (ходуном); як чїп. 2. з сл. пити, напиватися;*

2) зміну душевного стану людини: *битися як (мов, ніби і т.ін.) риба в саку (в сітях, неводі); битися як горлиця (як пташка).*

ФСП «суб'єкт - суб'єктні / об'єктні відношення». ФО виражають інтенсивність дії у сфері:

1) «знищення або позбавлення життя когось»: *скрутити (рідко вкрутити) / скручувати в'язи (карка, карк) кому;*

2) «заподіяння шкоди, болю кому-небудь»: *давати / дати стусанів (стусана) кому; давати / дати буханів (бухана) кому; задати (дати всипати) бобу кому; всипати перцю (патиків, на галушки) кому;*

3) «емоційно-морального впливу»: *пити (смоктати, ссати і т. ін.) кров з кого; висотувати (сотати) / висотати сили (силу) з кого; до нестями;*

4) «повна вичерпність дії суб'єкта»: *на січку (капусту, локшину), з сл. бити, рубати, сікти і т. ін.; на гамуз. 1. з сл. трошити, товкти і т. ін.; на цурпалки (на цурупалки); на (в) дрізки (друзки) з сл. розбити, потрошити, побити і т. ін.*

Як бачимо, більшість ФО, еквівалентних дієслівній граемі, виражають значення достатності дії: *всипати перцю (патиків, на галушки) кому*. 1. 'побити, суворо покарати кого-небудь'. *Головним злодіям повипікали очі, іншим поприпалювали підощви та всипали по пару сот [по парі сочень] патиків* (Франко) [12, с. 153]; *як (мов, ніби і т. ін.) найнятися 'дуже активно, інтенсивно діяти і т. ін.'*. *Вийшов з хати і почав рубати дрова. Рубав до самого вечора, мов найнявся* (Леся Українка) [13, 525] – ФО характеризують дії суб'єкта пов'язані з деструкцією організму, фізичного виснаження.

ФО як компоненти дієслівних комплексів вступають у дистрибутивні зв'язки із дієсловами деструкції, вказівкою на знищення, наприклад: *на (в) дрізки (друзки)* з сл. розбити, потрощити, побити і т. ін. 'повністю, дощенту, до найменших шматочків'. *Ввечері [батько] розсердився і порубав глабці сокирою на друзки* (Минко) [12, с. 269]. Прозоре значення інтенсивності дії виділяється цілою низкою синонімічних варіантів ФО, яке базується на порівнянні швидкого руху людини із тваринами: *як Сірко на прив'язі* 1. з сл. набігатися, намотатися і т. ін. 'дуже, надзвичайно'. – *Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить і в попереку струже* (Збан.) [13, с. 810]. Сюди входять ФО із значенням різноспрямованого руху, безперервного, циклічного руху, як-от: *як (мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі)*, з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон. 'невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби'. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся* (Добр.) [12, с. 464]. Варто зазначити, що ФО у функції компонента дієслівного комплексу творять з дієсловами неподільну структуру.

Окремо треба сказати про ФО із значенням 'дія, виконана великою мірою чи з надлишком'. Наприклад: *давати / дати волю ногам* 'запально, темпераментно танцювати'. *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому* (Загребельний) [12, с. 204]. На перший погляд, достатність межує з надмірністю дії, оскільки експлікує максимальне зусилля суб'єкта дії для її реалізації (*запально*). Однак «сила дії», необхідна для її виконання, визначена суб'єктом та є оптимальною для її здійснення, отже достатньої інтенсивності.

III. ФО, які позначають помірність дії, реалізують такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які виражають значення:

1) «помірно виконувати дію»: *у міру сил; крок за кроком*;

2) «зробити кому-небудь прикрість, неприємність»: *підсипати жару; підкидати, підсипати / підсипати перцю; підмочувати (хитати і т. ін.) підмочити (розхитати і т. ін.) репутацію (авторитет); підливати (доливати) / підлити (долити) масла (олії, оливи, лою і т. ін.) у вогонь (до вогню)*;

3) «довготривалість інтенсивної дії»: *плутати (заплутувати, сплутувати) / заплутати (сплутати) [свої] сліди; ледве (ледь, насилу) переступати ногами*. 2. з сл. іти, заходити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) у сні*, з сл. ходити, жити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак*, з сл. лізти, повзти і т. ін.; *як мокре горить.*; *як (мов, ніби і т. ін.) черепаха; як муха в сметані; як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха, ірон.*

ФСП «стан людини та її предметна діяльність»:

1) «зміну фізіологічного стану суб'єкта»: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити); ледве (ледь, насилу) переставляти ноги* 2. з дієсл. іти, плестися і т. ін.;

2) «фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт / об'єкт з метою досягнення результатів»: *підкручувати (закручувати, підгвинчувати і т. ін.) / підкрутити (закрутити, підгвинтити і т. ін.) гайку (гайки).*; *втовкти (втовкмачити /*

втокмачувати в голову (в довбешку, в макітру) кому.; брати / взяти змором кого, рідко.

Не винятком є ФО, еквіваленти дієслівної грамеми, у тлумаченнях яких є пряма вказівка на помірну інтенсивність дії: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити)* 'не мати змоги нормально рухатися (від старості, втоми, переживань і т. ін.)'. *Ледве, ледве несучи ноги* (Шевч.) [13, 555]. Промовистою виявляється внутрішня форма дієслівних комплексів ФО типу *як мокре горить* 'дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. робити що-небудь' «*Катре*» – *кажу їй, – так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!*» «*Аби то - вона мені, - аби день до вечора!*» (Марко Вовчок) [12, с. 502]; *як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак*, з. сл. лізти, повзти і т. ін. фам. 'дуже повільно'. «*Ах, мій Боже! лізе, як той слимак!*» – *думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором* (Леся Укр.) [13, с. 826] – субстантив-символ (черепаха, слимак) вказує на спосіб переміщення і ступінь його інтенсивності. Звичайно, помірність дії визначається дієслівним компонентом із значенням руху як обов'язковим елементом фразеологізму (*лізти, повзти* і т. ін.).

IV. ФО, які позначають недостатність дії, крім основного значення, експлікують такі:

1) «не результативний вияв волі, бажання суб'єкта»: *бити мимо цілі; над (понад) силу; не під силу кому;*

2) «зміна зовнішнього вигляду»: *з сонних очей.*

Семантика недостатності дії прозоро виявлена в усіх наведених прикладах: *не під силу кому* 'хто-небудь не може здійснити, виконати щось; зовсім неможливо або дуже важко' *Одній – не під силу боротись людині* (Нех.) [13, 804].

Кількісний аналіз матеріалу демонструє перевагу ФО, побудованих за схемою словосполучень. ФО зі структурою словосполучення охоплюють дієслівні – *дерти шкуру (шкіру) з кого* 'жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось'; субстантивні – *з усіх жил* 'з максимальним напруженням; не зупиняючись ні перед чим'; ад'єктивні *на повну силу*, з дієсл. Найбільш кількісно представленими є дієслівні ФО. Частотними структурами, які представляють дієслівні ФО, є такі: Дієсл. + Імен. (або її варіант Імен. + Дієсл.): *гнути горба (горб)* 'дуже багато, важко працювати'; *кипнем (кипенем) кипіти* 'здійснюватися, відбуватися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю'. Високою продуктивністю відзначаються структури Част. + Імен. + Дієсл.: *аж пил курить*, з дієсл. 'дуже інтенсивно'; Част. + Імен. + Прийм. + Імен. + Дієсл.: *аж піна з рота скаче* 'дуже сильно, у великій мірі'. Наступні наведені типи структур є менш частотними: Дієсл. + Числ. + Імен.: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піт) з кого*. 'змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати; виснажувати непосильною роботою'; Прийм. + Прикм. або Займ. + Імен.: *на повну силу*, з дієсл. 'з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю', *на весь рот*. 2. з сл. їсти. уплітати, ковтати і т. ін. 'з великим апетитом, зі смаком, жадібно'. ФО типу речень подані простими двоскладними та односкладними реченнями: *аж курява з-під ніг зривається* з сл. втікати, бігти і т. ін. 'дуже швидко', *видирати душу з тіла* з сл. бити, побити і т. ін. 'дуже сильно'.

Українська мова демонструє широку вживаність соматизмів у складі ФО: вухо, горло, очі, шкіра, ноги, руки, спина, голова. (див. приклади вище). Серед інших активних компонентів виявлені такі: а) назви емоцій: *аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від сміху*; 'дуже сміятися, реготати'; б) дієслова, що позначають процес або результат вербальної дії: *як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний*, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін. 'дуже сильно'; в) дієслова, що позначають деструктивну

фізичну дію: *ламати голову [собі]* над чим, рідко ‘перейматися турботами, переживати, шукаючи розв’язання якогось питання, виходу зі скрутного становища і т. ін.’ г) порівняльні конструкції: *битися як горлиця (пташка)* ‘гірко тужити, горювати, побиватися’.

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії свідчить про те, що категорія інтенсивності дії в сучасній українській мові багата засобами вираження. Продуктивними в аналізованому матеріалі виступають ФО, які виражають надмірний вияв інтенсивності дії. Менший ступінь продуктивності становлять ФО з семою достатності. Як показав матеріал дослідження, спостерігаються також нерегулярні вживання фразеологічних одиниць, які фіксують помірність дії. Є окремі ФО, в яких реалізується сема недостатності дії. В семантичній структурі ФО, окрім архісеми «інтенсивності дії», виявлено ряд семантичних ознак, які конкретизують різний вияв інтенсивності. Найбільш чисельною є група ФО, що виконують роль дієслова з прозорим значенням різного ступеня вияву інтенсивності дії самостійно. Також досить значним є коло фразеологізмів, які позначають інтенсивне значення у комплексі із дієсловами.

Аналіз структурних особливостей ФО свідчить, що найбільш численним класом ФО зі структурою словосполучення виявилися дієслівні моделі. Поширеними структурними моделями виступають Дієсл. + Імен. та Част. + (Прийм.) Імен. + Дієсл. Встановлено, що до найбільш продуктивних компонентів у складі ФО відносяться соматизми, що пояснюється антропоцентричністю мови та особливостями процесу людського пізнання, коли людина стає мірою усіх речей. Частотними є структури із такими компонентами: назви емоцій; дієслова, що позначають вербальну дію та її результат; дієслова деструктивної фізичної дії; порівняльні конструкції. ФО, що позначають інтенсивність дії є стилістично маркованими.

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз інших семантичних груп ФО зі значенням інтенсивних дій, станів, процесів.

Література

1. *Барчук В. М.* Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: [монографія] / В. М. Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
2. *Безпояско О. К.* Граматика української мови: морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
3. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
4. *Дідун Л. І.* Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Дідун Л. І. – К., 2016. – 21 с.
5. *Джочка І. Ф.* Семантико-валентні характеристики фразеологізмів на позначення кількості / І. Ф. Джочка // Українознавчі студії. – 2007-2008. – № 8-9. – С. 75-82.
6. *Ігнатенко Д. Є.* Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах / Д. Є. Ігнатенко // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство, 2014 – № 2. – С.46-51.
7. *Ігнатенко Д. Є.* Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов’янських мовах /

Д. Є. Ігнатенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – № 24. – С. 86-89.

8. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Попенко О.М. – К., 2005. – 21 с.

9. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наука, 1973. – 280 с.

10. Трофімова О.В. Фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної дії в англійській і українській мовах / О.В. Трофімова // Філологічні трактати. – 2010. – № 1. – с. 88-93.

11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

12. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. Білоноженко, В. Винник]. – К.: Наукова думка, 1999. – Т.1. – 528 с.

13. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. Білоноженко, В. Винник]. – К.: Наукова думка, 1999. – Т.2. – 984 с.

References

1. Barchuk, V. M. (2011.), *Hramatychna temporal'nist': Interval. Chas. Taksys: Monohrafiya*. Ivano-Frankivs'k: Simyk, 416 p.

2. Bezroyasko, O.K. (1993), *Hramatyka ukrayins'koyi movy: morfolohiya* / O. K. Bezroyasko, K. H. Horodens'ka, V. M. Rusanivs'kyu. – K.: Lybid', 335 p.

3. Vykhovanets', I., Horodens'ka, K. (2004), *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy: Akademichna hramatyka ukrayins'koyi movy*. – K.: Pul'sary, 398 p.

4. Didun, L.I. (2016), *Frazeolohizmy iz semantykoyu intensyvnosti v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi: Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv*, 21 p.

5. Dzhochka, I. F. (2007-2008), *Semantyko-valentni kharakterystyky frazeolohizmiv na poznachennya kil'kosti* / I.F. Dzhochka // *Ukrayinoznachchi studiyi*, Vol. 8-9, pp.75-82.

6. Ihnatenko, D. Ye. (2014) *Metaforychni modeli frazeolohizmiv na poznachennya intensyvnosti rukhu v anhliys'kiy, nimets'kiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh* / D. Ye. Ihnatenko // *Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*, Vol.2. pp.46-51

7. Ihnatenko, D.Ye. (2016), *Frazeolohichni odyntsi na poznachennya intensyvnosti intelektual'noyi ta pertseptyvnoyi diyal'nosti v hermans'kykh i slov'yans'kykh movakh* / D. Ye. Ihnatenko // *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya*, Vol.24, pp. 86-89.

8. Popenko, O.M. (2005), *Funktsional'no-semantychna katehoriya intensyvnosti diyi: Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv*, 21 p.

9. Skrypnyk, L.H. (1973), *Frazeolohiya ukrayins'koyi movy*. – K.: Nauka, 280 p.

10. Trofimova, O.V. (2010), *Frazeolohichni odyntsi na poznachennya nehatyvnoyi emotsiyanoi diyi v anhliys'kiy i ukrayins'kiy movakh* / O.V. Trofimova // *Filolohichni traktaty*. Vol. 1, pp. 88-93.

11. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (2007), *Frazeolohiya suchasnoyi ukrayins'koyi movy: Navch. posibnyk*. – K.: Znannya, 494 p.

12. *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* / [ukl. V. Bilonozhenko, V. Vynnyk]. – K.: Naukova dumka, 1999. – Т.1. – 528 p.

13. *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* / [ukl. V. Bilonozhenko, V. Vynnyk]. – K.: Naukova dumka, 1999. – Т.2. – 984 p.

И. В. Вакалюк,

*Ивано-Франковский национальный медицинский университет,
кафедра языкознания*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ИНТЕНСИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ

В статье исследованы фразеологические единицы украинского языка с семантикой интенсивности действия. Выделена фразеосемантическая группа фразеологических единиц с семантикой интенсивности действия. Установлены и описаны фразеосемантические подгруппы фразеологизмов для обозначения разной степени проявления интенсивности действия. Представлены результаты семантического и структурного анализа исследуемых единиц.

Ключевые слова: категория интенсивности, интенсивность действия, фразеологическая единица, фразеосемантическая группа, фразеосемантическая подгруппа.

I.V. Vakaliuk,

*Ivano-Frankivsk national medical university.
Linguistics Department*

THE STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS AS NOMINATION OF INTENSITY OF ACTION

The article deals with the analysis of phraseological units which marked intensity of action in Ukrainian. The general principles of the category of intensity is established. Intensity is defined as a semantic category, which value is the quantitative characterization of a certain quality. Intensity as a component of semantic structure of phraseological units is considered. It belongs to the connotative aspects of idiomatic meaning. It was considered common indicators of the semantics intensity expressing in the interpretation and on the level of phraseological units structure. The semantic analysis has made it possible to pick out basic metaphorical models of the phraseological units. The phraseosemantic group of phraseological units which marked intensity of action are singled out. Established and described phraseosemantic subgroups to describe varying degrees of intensity expression action. The article presents the results of the semantic and structural analysis of phraseological units.

Key words: category of intensity, intensity action, phraseological units, phraseosemantic group, phraseosemantic subgroup.

УДК 811.161.2'373.611

М. С. Глуховська,

*Харківська державна академія фізичної культури,
завідувач підготовчого відділення
відділу міжнародних зв'язків*

МЕХАНІЗМ АСОЦІАТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ

У статті розглянуто механізм асоціативної мотивації на прикладах новотворів у мовній картині світу українців. Зроблено опис основних ознак асоціативної мотивації,